

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ФАКУЛТЕТ ПО ПЕДАГОГИКА

Книга Педагогика

Том 109

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”

FACULTY OF EDUCATION

Education

Volume 109

ПРОЦЕСЪТ НА ИЗГРАЖДАНЕ НА ИДЕНТИЧНОСТТА

СИЛВИЯ ВЪРБАНОВА*

Резюме: Студията обсъжда промени в социалния контекст, които повлияват процеса на изграждане на идентичността. Проучени са основни особености на процесуалните стилове за конструиране, поддържане и реконструиране на идентичността. Представени са резултатите от проведено с Identity Style Inventory на М. Берзонски изследване, в което участват 155 студенти. Проучени са връзките на стиловете на идентичност с автономията и ангажираността в контекста на педагогическите условия за постигане на самоопределение и успешно социално функциониране.

Ключови думи: стилове на идентичност, социален контекст, социален статус, социална несигурност, автономия, ангажираност, самоопределение.

THE PROCESS OF IDENTITY FORMATION

Silvia Varbanova

Abstract: The changes in the social context that affect the process of identity formation are discussed in the study. The main characteristics of processing styles for constructing, maintaining and reconstructing of identity are explored. The results of research involved 155 students conducted with Bersonsky's Identity Style Inventory are presented. Relations between the styles of identity, autonomy and commitment are revealed in the context of pedagogical conditions for self-determination and successful social functioning.

Key words: identity styles, social context, social status, social uncertainty, autonomy, commitment, self-determination.

* E-mail: sivarbanova@gmail.com

Още с появата на понятието „идентичност“ в научните среди то се превръща в организиращо за разбиране на процесите на личностно развитие, социализация и самоопределяне. В последните години идентичността отново е фокус на интелектуални дискусии и емпирични изследвания в търсене на по-пълно осмисляне на процесите на изграждане на разбиранията за себе си в период на динамично изменящи се обществени реалности. Идентичността е инструментът, с който обмисляме конфликта и свързаността, последователността в индивидуалността в период на бързи социални промени и предизвикателства към образите за себе си, създадени от локалната култура (Hammack, Ph., 2015: 11). В традиционните общества идентичностите са предимно „приписани“ и се отличават с относително постоянство. В динамиката на индустриалната модерност и в постмодерното общество идентичността е несигурна, подвижна, в процес на промяна (Бъргър, П., 1999: 54–58). Процесите на глобализация дестабилизируют традиционни практики и културни възгледи. Мрежите на социални взаимодействия и значения се разширяват и усложняват. Променя се цялостният социокултурен контекст, в който индивидът се изгражда и в който може да бъде разбран. В предишни периоди различните институционални традиции са задавали общоприети стандарти за дефиниране на собствената идентичност. Когато социалните и културните условия се променят изключително бързо и легитимността на институционалните ценности се поставя под въпрос, разкриването на връзката между промените, на различните влияния и пътищата за изграждане на идентичността е от особено значение за създаването на педагогически условия и насоки за осъществяване на по-успешни и без сериозни драми преходи в развитието във всеки етап от жизнения път. Това изисква осмислянето на промените в жизнената среда, които повлияват процеса на изграждане на идентичността, което е първата задача на настоящата студия. Втората задача е да се проучат основни особености на процесуалните стилове на конструиране, поддържане, реконструиране на идентичността. Третата задача е да се проучи влиянието на основни социално-статусни характеристики върху тези стилове. В това търсене се съдържа и опит за провокиране на някои застинали концепции за безспорността, при които (ако се позовем на Б. Латур, 2007) често има подменяне на причина и следствие, и навика да се обръщаме само към онези практики, които се различават от автоматично заложените позиции. Четвъртата задача е да се проследи връзката между стиловете на изграждане на идентичността с личностното самоопределяне, автономност и целева ангажираност.

Новата жизнена среда

Съвремението се характеризира с несрещано до този етап многообразие от възгледи, модели на поведение, творения, пресичащи националните, възрастови, а често и етнически граници. Глобализацията създава нови общи идеи, разбирания, поведенчески действия и относителност на много от образците

за сравнение и идентификация. Нараства индивидуализацията на социалния живот, а традиционните форми на социални класи, на семейството и приетите полови роли отслабват в силата си да определят нашите идентичности и личните биографии (Beck, 2002), появява се дифузия при различни роли (Frank & Meyer, 2002), възникват различни „проекти за идентичност“ (Giddens, 1991), където личният смисъл и социалното позициониране се превръщат във въпрос на усилия и съзнателен избор (Callero, P., 2003: 115–116). В противовес на статичните статуси и класи в съвременността се наблюдава по-голяма подвижност и гъвкавост на границите между социалните групи, променят се старите смислови и идеологически разграничения, създават се нови символи и образци, чрез които се равнопоставят статуси на хора с различен произход (Върбанова, С., 2008: 40–41). Динамично се разширяват социалните мрежи, трансформират се начините на общуване, постига се мрежова социална позиционираност. Тези процеси повлияват всички равнища на идентичността: персонална, релационна, колективна.

Персоналната идентичност се отнася до аспектите на дефинициите за себе си, които включват цели, ценности, разбирания и убеждения, духовни и религиозни вярвания, стандарти за вземане на решения, желания и очаквани бъдещи „Аз“. **Релационната идентичност** се отнася до собствената роля по отношение на другите (дете, съпруг/а, родител, сътрудник, ръководител, потребител...). Но тя не просто е свързана с ролите, а и с това как те се дефинират и интерпретират от този, който ги приема. Изгражда се в междуличностното пространство и на различните равнища на социалната система. Колективната идентичност се отнася до идентификацията с групата и социалната категория, към която индивидът принадлежи, и смисъла, който тези групи придават в живота на индивида. Тя включва убежденията, нагласите, чувствата, които се формират в резултат от принадлежността. Различните групи са свързани със значимите други, с групите за близък контакт, с широките социални категории (по: Swartz, S., K. Luyckx, V. Vignoles, 2011: 3–4). Така в рамките на социалната структура на човешката действителност идентичността се определя като социално значение, конструирано като другите значения, но с неповторимо екзистенциално измерение (Уейгърт, А., 1990: 120–121).

Начините на възприемане на социалните значения и на изразяване на отношението към тях оформя и различните модалности на вграждането в обществото. От това доколко човек ще приеме ценностите и моралните предписания, доминиращите модели в обществото и в определени социални групи като дължими, препоръчани, желани или допустими, позволени зависи как ще разбере себе си в социалното и ще се приобщи към него – чрез взаимодействие и активно преобразуване, чрез дистанциране или чрез пасивно възприемане. И тъй като социалните значения придобиват личностен смисъл чрез познаването и преживяването им в най-близките социални общности, съвременната динамика в създаването и поддържането им повлиява значимо начините за

постигане на социална идентичност. Динамични промени бележат традиционно изградените общности и същевременно постоянно се създават нов тип социални общности с изключително мобилен характер и в повечето случаи опосредствани от електронното общуване. Чрез тях се осъществява смесване, преплитане на „хоризонтите“, създаване на нови културни значения и нови дефиниции за стойностното.

Проникването на дигиталните медии в почти всички аспекти на нашия живот превръща обществото в мрежово общество. „Дигиталните млади“ стана ключово понятие за дефиниране и разбиране на живота на юношите и младежите (Erstad, O., 2012: 25). Дигиталните технологии повлияват реструктурирането на пространството, времето и отговорностите. **„Компресията време-пространство“**, **„смъртта на дистанцията“** чрез дигиталните технологии налагат преразпределение на отговорностите в социалното и образователното пространство (Selwyn, N. & Facer, K., 2014: 487). Това се отразява и на пътищата, чрез които се формира идентичността. Насоката и характерът на изборите при общуване се променят в характерната за днешните млади позиция **„винаги online“** – по всяко време, навсякъде, при всяка стъпка“ (пак там). Независимо от мотивите – стремеж към общност, желание за приятелство, за популярност, любопитство или последователен интерес към различни теми и проблеми, децата и юношите по едно и също време за продължителен период могат да са в различни медии – публикуват, сравняват, коментират, оценяват във Facebook, слушат музика, изпращат SMS, гледат телевизия... Това води до преплитане на различни културни практики, учене и формиране на идентичността в рамките на разнообразна и динамична медийна екология (Erstad, O., 2012: 27). Младите хора развиват познанията си, създават ново „съдържание“, изграждат и трансформират себе си във взаимодействието си с другите, потапяйки се в различни символи и социални значения. Те не само се формират в социалния контекст, те самите **създават контекст** заедно с другите участници във взаимодействието. Така смисълът, който всеки внася при идентифицирането, наименоуването и категоризирането на социални характеристики, включително такива като раса, класа, пол, кариера, се променя във взаимодействието, превръща се в **интерпретативен процес**. Във връзка с тези процеси и повлияни от концепцията за статусите на идентичността по-скорошни разбирания предлагат „двоен цикъл“ на процеса на процеса на формирането ѝ – обвързаност с определени характеристики в социалния контекст → формиране (първи цикъл) и обвързване → оценяване (втори цикъл) в комплексността на процеса (Hammack, Ph., 2014: 14). Това насочва към постоянния процес на конструиране и реконструиране на идентичността. Ние създаваме смисъла на социалния свят чрез наративни процеси. Така чувството за тъждественост, последователност, свързаност се развива чрез дефиниране на характеристиките на идентичността през времето, в рамките на жизнения път, свързвайки събитията и опита в лични наративи и собствена житейска история. По този начин в идентичността изпъкват пове-

че гъвкавостта и последователността, за сметка на категоричността и кризите. Постмодерните предизвикателства преосмислят и разбирането за стабилността на Аз-а и идентичността. Рационалистичното и в определени случаи романтично виждане за свързаността и съгласуваността в идентичността отстъпват на разбирането, че ние имаме **многообразие от идентичности**, които невинаги са съгласувани по традиционните начини на интерпретиране. В интерпретациите надделяват формите на социален конструктивизъм, които наблягат на постоянното конструиране и реконструиране на Аз-а в променящите се взаимоотношения (Hammack, Ph., 2014: 19–24). Тези разбирания не трябва да се свързват с подкрепа на несигурността и нестабилността в идентичността. Нестабилността ще бъде разгледана по-нататък. Основният замисъл тук е свързан с това, че динамиката и промените в социалния контекст повлияват идентичността не като зададена матрица, отклоненията в която да се приемат като проблематични, а като **гъвкав конструкт**, развиващ се чрез осмисляне и преоценка в динамично променящите се условия.

Универсалността на етапите също е дискуссионна. Новите социални условия предполагат преосмисляне на утвърдени разбирания: „...теорията за възрастовите етапи и кризите в психичното развитие на Ериксън, теорията за съответствието на възрастовите етапи и кариерните етапи в развитието на личността или Дъгата на Доналд Сьупър са класически теории с огромна роля и потенциал, но те съответстват и описват едно стандартно масово типично социално и предписано психично развитие на човека през изминалото столетие, през което всички обществени норми произтичат от едни установени бюрократични икономически режими, в които наистина за човек в училищна възраст не е актуална дилемата „продуктивност срещу стагнация“ или „интимност срещу изолация“; както и за човек в късна зрелост не е било актуално противоречието „интимност–изолация“ (Рашева-Мерджанова, Я., 2014: 179–180).

Под влияние на интерактивните информационни мрежи се формира динамично и непрекъснато разширяващо се глобално социално пространство, проникнато от нови културни потоци. Това в много голяма степен отслабва символната мощ на традиционните институции, а местата и центровете на предишните локални култури губят своето традиционно значение и въздействие (Стефанов, И., 2006: 426–427). В процеса на преструктуриране на обществото пораждащите се масови формирования „осигуряват директна връзка „индивид–общество“, но на ново равнище и преодолявайки посредничеството както на обществените институции, така дори и на гражданските структури от гражданското общество“ (Рашева-Мерджанова, Я., 2014: 73). Същевременно в социалното пространство се създават малки, гъвкави, бързо образуващи се и лесно разпадащи се общности. Трансформация претърпяват формалните членства. Множат се участия в малки групи на взаимопомощ или по интереси. „Наместо морален ангажимент до живот, участието в тези общности е въпрос на избор и в този смисъл новата модалност на гражданството –

идваш, когато можеш, напускаш, когато не ти хареса – много напомня сферата на *потреблението*, където „клиентът“ е суверен в капризния си избор“ (Дичев, И., 2009: 38). Вероятно чрез включването в различни временни групи и общности се удовлетворява и нуждата от идентичност, формулирана от Клап (цит. по Уейгърт, А., 1990: 124) като „нужда от социално потвърдена концепция за аз-а (адекватен его-символизъм); пълнота на чувствата, включително мистичните; и отдаване, така че животът на човека да бъде съсредоточен върху това, което той оценява най-високо“. Това е начин на търсене на символна и емоционално действаща колективна идентичност, свързана с определени конкретни каузи, и същевременно възможност за взаимодействие с хора, които могат да обогатят нашите Аз-концепции. В това отношение по-голяма яснота може да се получи чрез разбирането на М. Грановетер (1999) за „силните“ и „слабите“ връзки. В отношенията ни „силните ни връзки“ – хората, които са най-близо до нас и с които сме в постоянни взаимоотношения, ни хомогенизират, защото с тях имаме много по-обща черти и сходство в разбиранията и оценките. „Слабите връзки“, които са просто част от нашата мрежа, са по-ефективни в предаването на информация.

Същевременно новите канали за комуникация създават условия за поддържане на виртуална идентичност. Онлайн пространството дава възможност за преживяване на усещане за различност, уникалност, непознатост, а също възможност за изключване от виртуалното пространство, когато човек се почувства застрашен, манипулиран, контролиран, както и анонимност и скриване на истинската идентичност (Попова, М., 2005: 8). Анонимността до голяма степен спомага за преодоляване на някои предразсъдъци, свързани с външния вид, етническата, религиозна и расова принадлежност, сексуалната ориентация, както и за служебното и имуществено приравняване на положението на комуникиращите потребители (пак там, с. 97). Във виртуалното пространство човек може да бъде това, което не успява да бъде в реалността, и по този начин да капсулира онова, което в реалността е неудовлетворяващо или пък постепенно да се види с друг поглед – и чрез това да постигне нов образ. Влиянията са асиметрични.

Асиметричността на влиянията е свързана и със съвременните източници на несигурност в рисковото общество. Тенденциите в пазара на труда, кариерата, брачните отношения провокираха размишленията за „гибелта на сигурността“ (Cebulla, A. & W. Tomaszewski, 2013). Проучвания и анализи показват, че несигурността става все по-разпространена, проникваща много повече в ежедневието ни, в сравнение с миналото. Заедно с това несигурността е, изглежда станала, „по-приемлива“. Като се позовават на достъпността на образователната система, съвременното поколение млади хора очакват да бъдат в състояние да експериментират с различни възможности за избор на професионално развитие, приемат различни опции за навлизане в пазара на труда, но с възможност за „връщане“ към предишни позиции след експериментиране. Същевременно по-силни стават нестабилността и непостоянството, отвореността

към риска, в стремежа за разрушаване на традиции се появяват свръхочаквания и уязвимост вследствие на ирационалността на тези свръхочаквания (пак там, 1–3). Придобитото образование вече не е гаранция за професионална реализация. Така се очертава тенденцията за отложена и отлагаща се във времето трудова реализация (Гълъбов, А., 2006: 260). Това формира неустойчиви планове, нестабилни жизнените траектории, колебания в изборите, **забавя** постигането на социална зрялост. Ролевата несигурност и целева неопределеност затрудняват самоопределението и водят до „отлагане на зрелостта“. Статусната несигурност и несъгласуваност се превръщат в отличителен белег на съвременното юношество. Тези, които не успеят да формират способност за справяне с несигурността, могат да бъдат „изгубени в прехода“ и да останат в юношеския етап като в мораториум, въпреки че според хронологичната възраст вече трябва да са достигнали зрялост (Hurtelmann, K. & G. Quenzel, 2015: 264–266).

Несигурността засяга всички отношения, които имат значение в процеса на изграждане на идентичността, но особено силно в късното юношество и младостта се отразяват върху отношението към образованието, заетостта и създаването на партньорство (брак, семейство). Върху основата на тези групи променливи в рамките на качествени изследвания А. Cebulla и W. Tomaszewski идентифицират три модела, представящи обобщени категории при вземане на решения. Първата група са „**планиращите**“. Те споделят индивидуалистичен възглед за живота, стремят се да се реализират професионално и кариерно, планират стъпките си, за да постигнат контрол в действията и решенията и, доколкото е възможно, и в резултатите. Важно е, че тази група обмисля изборите си така, че несигурността да бъде приета като възможност, и проактивно гради биографиите си. Втората група включва тези, които предпочитат „**игра на сигурно**“. Те обикновено възприемат възможностите в жизнените си преходи като силно ограничени от местните условия или от някакви личностни и семейни обстоятелства. За разлика от „планиращите“, хората в тази група често се обръщат към приятелите и семейството си като източници за насоки, съвети или модел за подражание. Ако „планиращите“ ценят по-високо многообразието и възможностите за избор, „играчите на сигурно“ ценят по-високо сигурността в доходите. Третата група са наречени „**сърфисти**“. Характерни за тях са гъвкавите и независими действия и решения, заедно с „движение по течението“. Те са чувствителни към възможностите, които „срещат“ в общество, в пораждащи се условия. Техните преценки за преходите от образование към работа са свързани с лични стремежи, с изразена готовност да се откъснат от тях, когато нови, алтернативни и интересни опции се очертаят. Тази група показва особена липса на загриженост за бъдещето. Въпреки че тези категории са идеални типове, а някои от характеристиките могат да се припокриват, в биографичните разкази специфичните наративи, свързани с планирането, сигурността и сърфирането, се открояват ясно. В изследване, в което е проследено проявяването на тези категории сред родители и техните деца

(в юношеска възраст и ранна младост), сред родителите най-висок е относителният дял на тези, които показват характеристики, свързани със „сигурната игра“. Сред наследниците най-висок е относителният дял на „сърфистите“. Изследването е проведено във Великобритания и поради някои културни различия цялостните аналогии с нашата страна не биха били уместни. Глобализацията обаче формира и много общи условия, които позволяват обмислянето на зависимостите в наши условия. Особено интересно е обаче дали стилът на родителите е възприет от децата. Точно тук **разминаванията** са много големи и се наблюдава промяна във възприемането и управлението на несигурността. Особеностите на цялата съвкупност от взаимодействия, в които наследниците (юношите и младежите) влизат, спецификата на по-широката културната среда и социалните условия имат по-голямо значение, отколкото родителските модели (Cebulla, A. & W. Tomaszewski, 2013: 11–15).

Промяната на авторитетите, на дефинициите за успех в съвременната реалност се допълват от още една тенденция. Това е тенденцията за двупосочно учене – от възрастните към младите и от младите към възрастните. Социализацията е двупосочен процес, в който се осъществява интергенерационна трансмисия на опита (De Mol, J. et al., 2013). Традиционно много дълго време разбиранията за социализацията се изграждат върху основата на еднопосочния подход, в който родителите се разглеждат като активни дейатели, а на децата се отрежда пасивна функция. В семейните отношения родителските практики се представят като изцяло отговорни за възприетите от децата ценности, вярвания, разбирания. Скорешни изследвания в областта на отношенията родители–деца показват едновременната поява на двете посоки на влияние – от родители към деца и от деца към родители. Поради взаимозависимия характер на семейните отношения родителите и децата непрекъснато взаимно повлияват мислите, чувствата и поведението. Желанието на родителите да насърчат възприемането на ценности и практики от тяхното поколение среща предизвикателството не само на отношението на собствените им деца, но и на променените ценности и практики на поколенията. Относителната динамика на взаимното влияние винаги е вградена в културния контекст (пак там, 7–13).

Обобщението на тези промени и тенденции в социалния контекст насочват към разбирането, че многообразието на културните влияния, нестабилността и отслабването на символната мощ на традиции и институции, които в предходни периоди са задавали характеристиките на идентичността, динамиката в участията в различни групи и общности предполагат **увеличаване на собствената активност и търсене** в процеса на изграждане на идентичността. Заедно с глобализирането на много културни практики се подновява и тенденцията на **дестабилизиране на основни ценности и културно противопоставяне**. Нарасналата несигурност, наред с предизвикателствата към самостоятелността, създава предпоставки за избягване на сложни избори и трудни ситуации и провокира нестабилност на решенията.

Социално-когнитивен модел на идентичността на М. Берзонски

След създаването от Ериксън на епигенетичната концепция за идентичността конструиранят от Джеймс Маршия статусен модел става доминиращ подход към емпиричното проучване на идентичността (McLean, K., M. Syed 2014: 2). В последните години вниманието на много изследователи се съсредоточава върху **процеса**, чрез който идентичността се формира, а не върху индивидуалните разлики в резултатите. Един от подходите е свързан с модела на М. Берзонски, който се фокусира върху разликите в **социално-когнитивните процеси и стратегии**, които индивидите използват, за да се ангажират или за да избегнат задачите за изграждане, поддържане и/или реконструкция на чувство за идентичност.

В модела на М. Берзонски идентичността е концептуализирана като когнитивна структура или самоизградена теория за себе си, която осигурява персоналните ориентири за интерпретиране на релевантна информация, решаване на проблеми и вземане на решения (Berzonsky, M., 2011a: 54–56). „Теорията за себе си“ е съставена от личностни конструкти, възприети идеи, хипотези, схеми, постулати, съответстващи на взаимодействията на индивида в света. Теориите за себе си осигуряват концептуалната рамка за кодиране, организиране и разбиране на опита и свързаната с идентичността информация. Те включват процедурни знания и оперативни структури, които насочват усилията за справяне и адаптиране в ежедневието; обхващат сърцевината на ценности, стандарти, допускания, цели и идеали, които служат като критерии за контролиране и оценяване на практическата полезност на усилията за справяне и адаптация в ежедневието.

Идентичността е представена като процес, който определя и регулира социално-когнитивните стратегии за конструиране, поддържане и реконструиране на чувството за идентичност. Три стила или процесуално-когнитивни ориентации са открити: Информативен, Нормативен, Дифузно-избягващ.

Хората с **информативно-ориентиран стил** съзнателно търсят и прилагат информация за изграждане и ревизиране на самоопределенията си. Те са саморефлексивни, критично настроени към своите възгледи, учат нови неща за себе си, отворени са към промени, изменят характеристики на идентичността в светлината на обратна връзка. Непредубедени са, използват самостоятелни прозрения, внимателни са при вземане на решения; при тях преобладават проблемно-фокусираните стратегии за справяне и адаптивно саморегулиране, показват емоционална автономност. Индивидите с високи резултати за този стил са склонни да се самоопределят по отношение на **лични качества, ценности, цели и стандарти** (Berzonsky, M. et al., 2011b: 295–296).

В контраст с тях, хората с **нормативно-ориентиран стил** по-автоматично приемат колективен смисъл на идентичността чрез интернализиране на стандарти и предписания от значимите други и референтните групи. Те показват високи равнища на самоконтрол, чувство за цел, но и „познавател-

но затваряне“, авторитаризъм, липса на гъвкавост, ниска толерантност към противоречията. Склонни са да отхвърлят информация, която заплашва техните ценности и възгледи, на които придават свръхценност. Хората с високи резултати по този стил са склонни да се самоопределят по отношение на колективни атрибути като **религия, семейство и националност**.

Хората с **дифузно-избягващ стил** са с ориентация повече към моментната ситуация, избягват конфликти и действия, изискващи повече усилия. Когато трябва да действат или да направят избор, поведението се ръководи главно от непосредствените потребности и възможните външни последици. Такова ситуационно приспособяване ги кара да бъдат склонни към действия с краткосрочен ефект и по-трудно да се устремяват към дългосрочни цели. В процеса на формиране на идентичност се наблюдава фрагментарност и обърканост. Склонни са да заобикалят или да прикриват отрицателна обратна връзка, избягват изправянето пред лични проблеми, импулсивни са. Индивидите с дифузно-избягващ стил са склонни да се самоопределят от гледна точка на социалните атрибути като **репутация и популярност** (пак там).

Разбира се, според Берзонски различните стилове не би следвало да се определят категорично като „добри“ или „лоши“. Личната ефективност е свързана с интерактивните функции на индивида и особеностите на социалната реалност. В относително стабилен, нормативно-ориентиран контекст нормативният стил може да бъде доста функционален. В технологично напредналите западни култури, където промените се осъществяват много бързо, информативният стил съдейства за по-успешна адаптация (Bersonsky, M., 2011a: 72). От значение е да се види и как процесуалните стилове се свързват със статусите на идентичност. Информативно-ориентираният стил е свързан в по-голяма степен с изградената идентичност и с мораториума. Нормативният стил е свързан предимно с предрешената идентичност, а дифузно-избягващият стил – очевидно с дифузията (Бакрачева, М. 2009: 59). Информативният стил може да се свърже също както с типа „планиращи“, така и със „сърфистите“, нормативният – със „играта на сигурно“, а дифузно-избягващият – със „сърфистите“. Както се вижда, връзките не са еднозначни и затова емпирични изследвания биха позволили по-доброто осветляване с оглед създаването на условия, съдействащи за по-успешното социално функциониране. За настоящото проучване е важно да се проследи как отделните стилове се връзват с други конструкти – автономия, ценности, ангажираност със стабилни цели и избори, а също с особеностите на привързаността, което ще бъде направено при анализа на резултатите от емпиричното изследване.

Методика и процедура на емпиричното изследване

Моделът на изследването е построен върху основата на изследвания, проведени от М. Берзонски и екипи от различни националности, с които той работи.

Изследванията са проведени със студенти, като параметрите са съобразени с характеристиките на късното юношество. Стилите на идентичност са проучени с Identity Style Inventory ISI-3, създаден от Берзонски, като са включени и промени в съответствие с четвъртата ревизирана версия на въпросника (Soenens, B. et al., 2011; Bersonsky, M., 2011b). Във въпросника са обособени скали за всеки от трите стила на идентичност и скала за ангажираността. Въпросникът беше преведен независимо от двама експерти. След синхронизиране на формулировките отделните въпроси бяха съпоставени с обособените скали, представящи отделните стилове, и скалата за ангажираност. Бяха направени малки съдържателни редакции във формулировките на някои въпроси, за да бъдат по-добре разбрани от българските участници в изследването. Отпаднаха въпроси, които в българския превод звучат тавтологично, а също и един въпрос, който едновременно попадеше в две различни скали. Въпросът от нормативната скала, свързан със значимите други, към които респондентът би се обърнал за съвет, когато има проблем, беше разделен на два въпроса, за да се открие степента, в която студентите търсят родителския съвет и този на приятелите. Беше добавена нова скала за автономия с оглед задачите на настоящото изследване. Така инструментариумът включва 40 айтема, структурирани в следните субскали:

1. Информативно-ориентиран стил

Пример за твърдения, разкриващи съдържанието на скалата: „Когато имам личен проблем, се опитвам да анализирам ситуацията, за да я разбера по-добре“; „Прекарвам много време в четене и разговори с другите относно нравствени (религиозни, духовни) идеи“.

2. Нормативно-ориентиран стил

Пример за твърдения, разкриващи съдържанието на скалата: „Обикновено действам в съответствие с ценностите, с които съм отгледан/а“; „Мисля, че е по-добре човек да се ръководи от ясна формирана система от разбирания, отколкото да е открит към промени“.

3. Дифузно-избягващ стил

Пример за твърдения, разкриващи съдържанието на скалата: „Често не се замислям за проблемите, които имам – очаквам те да се разрешат от само себе си“; „Опитвам се да избягвам ситуациите, които изискват прекалено обмисляне и сложни решения“.

4. Ангажираност

Пример за твърдения, разкриващи съдържанието на скалата: „Имам изградена система от ценности, въз основа на която вземам решения“; „Имам последователни политически възгледи. Имам определена позиция за начина, по който трябва да се осъществява политиката“.

5. Автономия

Пример за твърдения, разкриващи съдържанието на скалата: „Успех в живота може да се постигне благодарение на личните качества и усилия“; „Мога да следвам решенията си дори когато срещам неодобрение“.

Всяко едно от твърденията се оценява по 5-степенна скала, където, както в оригиналния въпросник, значението на 1 е: „изобщо не се отнася за мен“, а на 5 – „изцяло се отнася за мен“. При въвеждането на резултатите от негативно формулираните въпроси значенията се „обръщат“ за постигане на съгласуваност, т.е. най-високата стойност да отразява най-успешен характер на взаимодействията.

Социалните и социално-демографските характеристики, които са контролирани в изследването, са пол, образователен статус на родителите, семеен статус на родителите, успех от средното образование, успех от обучението в Университета, населено място по постоянно местожителство на участниците, образователно-професионално направление.

Годините на студентството в последно време се свързват с късното юношество поради съвременното удължаване на периода на постигането на зрелост. Това е периодът на най-изявена самореконструкция на идентичността (Kroger, J. & J. Marsia, 2011: 32). Това е и причината стиловете на постигане на идентичност да се проучват интензивно в този период. Настоящото изследване беше проведено в периода април–май 2015 г. със 155 студенти от Софийски университет. От студентите, участвали в изследването, 35,5% (n=55) са мъже и 64,5% (n=100) са жени. В специалности със социална насоченост се обучават 66,5% (n=103). Участници са студенти от специалностите Социални дейности, Педагогика, Неформално образование. В специалности с природо-математическа насоченост се обучават 33,5% (n=52). Обхванати са студенти от Факултета по химия и фармация, Факултета по математика и информатика и Физически факултет.

Разпределението във връзка с образованието на родителите е представено в таблица 1, а разпределението във връзка със семейния статус на родителите е представено в таблица 2:

Таблица 1. Образование на родителите

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Не показали	2	1,3	1,3	1,3
	И двамата родители са с висше образование	50	32,3	32,3	33,5
	Един от двамата е с висше образование, а другият е със средно	45	29,0	29,0	62,6
	И двамата родители са със средно образование	53	34,2	34,2	96,8
	Един от родителите е със средно, а другият – с основно образование	4	2,6	2,6	99,4
	Двамата родители са с основно образование	1	,6	,6	100,0
	Total	155	100,0	100,0	

Таблица 2. Семеен статус на родителите

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Не показали	1	,6	,6	,6
	Имат брак	104	67,1	67,1	67,7
	Живеят на семейни начала	9	5,8	5,8	73,5
	Разведени са	29	18,7	18,7	92,3
	Единият от родителите е починал	11	7,1	7,1	99,4
	Друго	1	,6	,6	100,0
	Total	155	100,0	100,0	

Данните за успеха от средното образование на участвалите в изследваните студенти се разпределят по следния начин: 46,5% са с отличен успех, 47,1% са с много добър, 6,4% са с добър успех. Данните за успеха от следването в Университета до този момент се разпределят по следния начин: 25,2% са с отличен успех, 41,3% са с много добър успех, 29% са добър успех и 4,5% са със среден успех. В първи курс на обучение в Университета по време на изследването са 41,3% от участниците, във втори – 29,7%, и в трети – 29%. По фактор населено място разпределението е представено в таблица 3:

Таблица 3. Населено място

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Не показали	5	3,2	3,2	3,2
	София	47	30,3	30,3	33,5
	Голям град	41	26,5	26,5	60,0
	Малък град	52	33,5	33,5	93,5
	Село	10	6,5	6,5	100,0
	Total	155	100,0	100,0	

Проверката на надеждността на инструментариума показва много добра вътрешна съгласуваност: α на Кронбах за целия въпросник е 0,711. Вътрешната съгласуваност за отделните субскали е: За скалата за Информативно-ориентиран стил $\alpha=0,685$; за Нормативно-ориентирания стил $\alpha=0,702$; за Дифузно-избягващ стил $\alpha=0,774$; за Ангажираност $\alpha=0,736$; за Автономия $\alpha=0,653$.

Анализ на резултатите от емпиричното изследване

Стиловете в постигане на идентичност

Мнозинството от участниците в изследването показват преобладаване на характеристиките, отразяващи **информативно-ориентирания стил** на изграждане на идентичността. Показаният среден бал в тази скала е 35,85 при

възможен максимален 50, $M_o=36$, $M_e=36$. Средната стойност по петстепенната скала е 3,58. Средната стойност при **нормативно-ориентирания стил** е 3,05, а за **дифузно-избягващия** е 2,45. Високи стойности за информативно-ориентиран стил показват 60% от студентите, 33,5% показват високи стойности за нормативно-ориентиран стил и 12,3% показват високи стойности за дифузно-избягващ стил. Част от студентите показват високи резултати едновременно по два стила.

Резултатите от изследване сред 523 български ученици и студенти, проведено от Кр. Байчинска и колектив и публикувано през 2009 година, показват, че като статуси на психосоциалната идентичност най-изявени са дифузията и мораториума (по: Рашева-Мерджанова, Я., 2014: 210). В изследването на Яна Рашева-Мерджанова (пак там, 210–213) относителният дял на учениците и студентите, самоидентифициращи се в мораториум и в дифузия, е много нисък, а в сравнение с предходното изследване делът на участниците с изградена идентичност е по-висок. Сравнявайки с резултатите от настоящото изследване, можем да приемем, че при формиране на идентичността се проявява увеличаване на собствената активност, самоизграждането, емоционалната автономия. Високите стойности, свързани с информативно-ориентирания стил, са отражение на измененията в жизнената среда, които, от една страна, позволяват, а от друга страна, налагат **отвореност към промените** и използване на стратегии за **адаптивно саморегулиране**, за постигане на по-успешно и удовлетворяващо личността социално функциониране. Резултатите от изследвания със студенти в други европейски страни (Berzonsky, M. et al., 2011b; Soenens, B. et al., 2011) показват сходни резултати. Това може да се приеме като основание за допускане, че преобладаването на този стил се очертава като тенденция.

Резултатите от изследването **не показват** различия между студентите от различните професионално-образователни направления по нито една от субскалите. Различия се наблюдават във връзка с **пола** на участниците. Различията във връзка с пола се проявяват при нормативно-ориентирания стил $F=1,843$ $t=2,295$ Sig. (2-tailed)=0,023 и при дифузно-ориентирания стил $F=15,201$ $t=2,993$ Sig. (2-tailed)=0,03. По-детайлното вглеждане в някои от въпросите, свързани с тези скали, показва, че жените демонстрират по-голяма сигурност и категоричност по отношение на целите в живота и това, което искат да постигнат. За твърдението „Винаги имам цел в живота. Възпитан/а съм да зная към какво се стремя“ 48% от жените избират най-високата степен – „изцяло се отнася за мен“, докато при мъжете относителният дял на този отговор е 34,5%. За твърдението „Зная с какво искам да се занимавам и какво искам да постигна“ най-високата степен показват 53% от жените, а за мъжете тази степен е избрана от 36,4%. Във връзка с дифузно-избягващия стил сред жените само 6% показват, че често не се замислят за проблемите и очакват те да се разрешат от само себе си, а при мъжете относителният дял на подобна стратегия е 21,8%. Само 15% от жените са склонни да отлагат възможно по-дълго

вземането на решение, а при мъжете такава склонност показват 36,4%. По-ниски показатели при дифузно-избягващия стил при жените се установяват и в изследвания в други страни (Soenens, B. et al., 2011: 361). Вероятно в съвременното младежко мъже започват да проявяват по-голяма неувереност и склонност към избягване на проблемите и решенията. Това предполага педагогическо обмисляне на дейности, включването в които би повишило капацитета на момчетата за вземане на решения и изправяне срещу проблемите.

Във връзка с **образованието на родителите** не се наблюдават значими различия **по нито една** от скалите при сравнение на данните от студентите, чиито родители са с висше образование и при тези, чиито родители са със средно образование. Независимо от общоприетото разбиране, че родителите с висше образование са по-склонни да насърчават независимостта у децата си, а тези с по-ниско образование да изискват повече подчинение и следване на нормите, тук подобни разлики **не се установяват**. Няма различия и при сравнение със студентите, чиито родители са с основно образование, но тъй като броят на последните е много малък, не е уместно да се направят по-категорични изводи. Същественото е, че независимо от образованието на родителите при децата се проявяват сходни характеристики на отношенията и поведението в разглежданите параметри. При сравнение на отговорите на студенти, чиито родители са с висше образование, и тези, при които единият родител е с висше образование, а другият е със средно **по четири** от петте субскали не бяха установени различия. Единствено при дифузно-избягващия стил има различия $F=1,363$ ($t=-2,249$) Sig. (2-tailed)=0,027. Различията се оформят от относително по-голяма несигурност по отношение на бъдещите планове и проблемите при втората група.

Влияе ли семейният статус на родителите върху стиловете на изграждане на идентичността, ангажираността и автономията? Резултатите показват, че **няма статистически значими различия** при скалите за стилове на идентичност и скалата за ангажираност, когато сравняваме данните при студенти, чиито родители живеят в брак, на семейни начала без брак и когато са разведени. Това отново насочва към преосмисляне на някои категорични формулировки за характера на влиянието на брачния статус на родителите върху начина, по който се развиват децата им. Очевидно родителите търсят и намират подход в отношенията с децата си, чрез който промяната в брачния статут да не се отразява неблагоприятно на децата. Студентите, чиито родители са разведени, показват сходни характеристики и по скалата за автономия, както при тези, чиито родители живеят в брак. Разликите, които се наблюдават по две от твърденията в целия въпросник, открояват по-голяма стабилност при децата, чиито родители са разделени. Тъй като обаче тези твърдения са от различни скали, въз основа на тях не може да се направят по-категорични изводи. Но внимание заслужава и обстоятелството, че макар и в двете категории студентите да търсят родителите си за съвет, при децата на разведени родители относителният дял е по-нисък.

По отношение на населеното място по постоянна регистрация на участниците в изследването по нито една от скалите **не бяха установени различия** за студентите от София, от малък град и от село. Различие се наблюдава единствено по скалата за ангажираност при сравнението на студентите от столицата и тези от голям град $F=2,912$ $t=2,437$ Sig. (2-tailed)=0,017. Студентите от София имат по-висок бал по скалата, средният бал при тях е 27,851, а при студентите от голям град балът е 25,342. Тези данни **провокират** традиционните разбирания, че в малките селища нормативното подчинение и следване на изискванията е по-силно, докато в големите градове отвореността към опита и автономията са по-изявени. Разбира се, когато изследването се провежда със студенти, естествено е да се отчита по-голяма инициатива и самостоятелност, независимо от произхода. Все пак резултатите насочват отново към тенденциите в промяната на социалния контекст, в който предишните символни значения се променят, а доскорошни практики отслабват в ролята си за формиране на идентичността.

Тук е мястото да проследим какво е влиянието на родителските стилове върху стиловете на изграждане на идентичността. Синтезът на данни от различни изследвания показва, че нормативният стил най-общо е свързан с по-директивни, но същевременно и с подкрепящи родителски практики, а също и с авторитетен стил на родителство (Bersonsky, M. 2011a: 68). Това означава, че ако приемем, че нормативният стил е затворен към опита, че при него има липса на гъвкавост, то някои от благоприятните характеристики на привързаността родители–деца всъщност могат да задълбочат не особено благоприятни тенденции в развитието. Изследвания за връзката на стила на привързаност и статусите на постигната идентичност показват, макар и ниска по сила, значима връзка между сигурната привързаност и предreshената идентичност (Kroger, J. & J. Marsia, 2011: 44). Следователно не просто характерът на привързаността има значение, а естеството на моделите, които децата приемат от родителите си. Дифузно-избягващият стил е асоцииран предимно с родителски практики, в които преобладава отстъпчивостта, позволяващ стил, а ръководството и контролът са ограничени. Резултатите по отношение на информативния стил са противоречиви – при някои изследвания се откроява връзката с авторитетното родителство, а при други – с манипулативния психологически контрол (Bersonsky, M. 2011a: 68).

Във връзка с успеха от средното образование в настоящото изследване **не бяха** установени значими различия по нито една от скалите при сравнението на данните за студентите с **отличен успех** и тези с **много добър успех**. При сравнението на резултатите на тези с отличен успех от средното образование с резултатите на учениците с добър успех различия бяха установени по две от скалите: за нормативно-ориентирания стил и за дифузно-избягващия. Учениците с добър успех показват по-ниски показатели по скалата за нормативна ориентация $F=1,063$ $t=2,590$ Sig. (2-tailed)=0,025 и по-високи по скалата за дифузно-избягваща $F=0,60$ $t=-3,116$ Sig. (2-tailed)=0,010. Тъй като обаче броят на тези с добър успех е само 10, не би било уместно да се правят категорични

изводи. Все пак е видно, че учениците с добър успех са по-склонни да избягват ситуации, които изискват прекалено обмисляне и сложни решения.

В зависимост от успеха от следването в Университета между студентите с отличен успех и тези с много добър различията са при информативния стил и при дифузно-избягващия. Студентите с отличен успех показват по-високи показатели за информативния стил $F=1,594$ $t=2,178$ Sig. (2-tailed)=0,032 и по-ниски за дифузно-избягващия $F=0,844$ $t=-2,022$ Sig. (2-tailed)=0,044. Подобни са различията при сравнението със студентите с добър успех. Вероятно отвореността към опита, критичността, емоционалната независимост, характерни за информативния стил, наред с познавателните качества повлияват и по-високия успех в условия на по-усложнени изисквания в университетското обучение.

Интерес представлява и връзката между отделните стилове и различни ценности. Изследване, обхващащо 1078 участници от различни региони в Полша, от които 234 са в етап средно юношество и са ученици в средни училища, 506 са студенти (етапът е обозначен като късно юношество) и 338 са работещи млади хора, проследява връзката между трите стила на идентичност и дефинираните от Schwartz ценности (по: Berzonsky, M. et al. 2011b: 296–297). Определени са десет типа ценности, всяка от които се характеризира със собствени мотивиращи цели: *Стимулиране* (силни преживявания, вълнуващ и дързък живот); *Самонасочване* (самостоятелност самоопределяне, независимост, свобода, любознателност); *Универсализъм* (широки възгледи, загриженост за социалната справедливост и благоденствието на хората); *Благосклонност* (подпомагане, отговорност, честност); *Традиция* (приемане на идеалите на общността, показване на уважение, отдаденост, преданост); *Конформност* (отстояване на общоприети социални норми, самодисциплинираност, учтивост, покорство); *Сигурност* (ценене на сигурността на семейството и нацията, на реда и безопасността); *Власт* (стремеж към богатство и благоденствие, социален статус, авторитет); *Постигжение* (амбиция, успех, влияние); Хедонизъм (фокусиране върху собственото удоволствие, наслаждение, задоволеност). Въз основа на съвместимостта и противоречието между мотивиращите цели Schwartz организира ценностите в биполарни измерения. Изследването установява, че информативният стил е свързан **положително** с универсализма и благосклонността и е свързан **негативно** с властта и хедонизма. Нормативният стил е свързан **позитивно** с традицията, конформността, сигурността и **негативно** с властта, хедонизма, самонасочването. Дифузно-избягващият стил е **позитивно** свързан с хедонизма, властта и **негативно** със самостоятелността и универсализма, благосклонността.

Синтезът на данни от различни изследвания показва, че когато хората използват информативния стил, те са по-ефективни в различни социални ситуации, в моменти, изискващи когнитивна преценка, в ситуации, свързани с лични проблеми. Разбира се, въпреки че информативно-ориентираният стил се свързва с умения и ресурси за ефективно реализиране на целите и стремежите

(например вътрешен контрол, емпатия, независимост на преценката, устойчивост, самостоятелност, самоанализ и проблемно-фокусирано справяне), тези ресурси не осигуряват автоматично базата за решение при определяне на целите. И в тази посока, педагогическото осигуряване на условия, в които **да се преживее успешността на действията** чрез използване на наличните ресурси, би позволило превръщането им в осъзнати и трайни стратегии.

Връзка между стиловете на идентичност с автономията и социалната ангажираност

Когато се дефинират категории, разкриващи различни типове характеристики, в теоретичното концептуализиране те са ясно разграничени. В реалното им проявление винаги е от значение да се проследи съществува ли свързаност и някаква степен на припокриване между тях. В настоящото изследване заедно с проследяване на характера на връзката с автономията и ангажираността бе проследена и връзката между отделните стилове на идентичност. Корелационните зависимости са представени в таблица 4:

Таблица 4

		Информативно ориентиран	Нормативно ориентиран	Дифузно избягващ
Информативно ориентиран	Pearson Correlation	1	,270**	-,342**
	Sig. (2-tailed)		,001	,000
	N	155	155	155
Нормативно ориентиран	Pearson Correlation	,270**	1	-,150
	Sig. (2-tailed)	,001		,063
	N	155	155	155
Дифузно избягващ	Pearson Correlation	-,342**	-,150	1
	Sig. (2-tailed)	,000	,063	
	N	155	155	155
Ангажираност	Pearson Correlation	,442**	,404**	-,548**
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000
	N	155	155	155
Автономност	Pearson Correlation	,380**	-,091	-,406**
	Sig. (2-tailed)	,000	,262	,000
	N	155	155	155

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Както се вижда от представените коефициенти на корелационна зависимост, информативният стил е негативно свързан с дифузно-избягващия. Като се имат предвид противоположните им характеристики, това е съвсем естествено. Данните показват, обаче, че макар умерена по сила, съществува значима връзка между информативния стил и нормативно-ориентирания. На

какво би могла да се дължи тази свързаност? Причините можем да потърсим в променените нагласи и практики в нормативната среда на взаимоотношенията родители–деца. От участващите студенти в изследването за твърдението „Обикновено действам в съответствие с ценностите, с които съм отгледан/а“ 76,5% са показали високите положителни степени в скалата. Същевременно 34,8% от тях показват, че прекарват много време в четене и опити да намерят смисъла на различни въпроси, свързани с обществото, културата и политиката. Коефициентът на корелация между двете твърдения е $r = 0,276$. Вероятно в нормативната среда се наблюдава промяна на нагласите ценностите да не се възприемат автоматично и отвореността към търсене да се превръща в норма. В тази посока са и част от резултатите, които получих с друг метод – на студенти от специалностите Социални дейности и Неформално образование в рамките на три последователни години предлагам да напишат три характеристики на отношенията с родителите си, които биха запазили в отношенията със собствените си деца, и три характеристики, които биха променили. Тъй като резултатите са свързани с изследователски задачи, излизащи извън рамките на това проучване, основните категории и единиците към тях няма да бъдат представени тук. Това, обаче, което е във връзка с разглежданата зависимост, е, че категорията с най-голям относителен дял и честота по отношение на това, което младежите биха запазили, е *самостоятелността*. Категорията е характеризирана с правото на личен избор, на собствени решения, на различно мнение. Вероятно немалко родители стимулират характеристики, свързани с информативния стил, и това всъщност да се превръща в част от новата нормативност. Особено значение в тази посока има фактът, че 52,3% от участниците в изследването при проблем най-често се обръщат към родителите си за съвет; приятелския съвет търсят 49%. Подкрепата от страна на родителите също съдейства за тази промяна. Изследване, свързано с психосоциалната и емоционална идентичност, показва, че 34,2% от младите хора се чувстват най-много подкрепяни от семейството да са такива, каквито са; подкрепата от приятелите в тази посока е с относителен дял 30% (Рашева-Мерджанова, Я., 2014: 207). Подкрепата от страна на родителите се потвърждава и от други изследвания (Върбанова, С., 2014: 132). Явно се проявява тенденция, която предразполага към отвореност на опита, но като цяло нормативността все още не е във връзка с автономията, както се вижда от данните в таблица 4.

Резултатите показват, че информативният стил на идентичност и нормативно-ориентираният са положително свързани с ангажираност със стабилни цели, чувство за посока и смисъл. Стабилност и убеденост в нравствените и религиозни разбирания показват 79,4% от участниците в изследването. 74,8% демонстрират яснота по отношение на това, с което биха искали да се занимават в бъдеще. По отношение обаче на политическите възгледи 52,9% показват отсъствие на последователни политически идеи и позиции и само 22,6% демонстрират стабилност и последователност в тази посока. Между мъже и жени

няма съществени различия. Разочарованието от действията на основните политически сили у нас, корупционните практики водят до разколебаване и дис-танциране от политическа ангажираност. При дифузно-избягващия стил корелацията със скалата за ангажираност е отрицателна и с висока сила $r = -0,548$. Студентите с този стил на идентичност показват несигурност по отношение на ценности и разбирания за морала и отношенията между хората, ниско равнище на самоопределение, неясна визия за себе си и нестабилни жизнени планове.

Дифузно-избягващият стил е в **отрицателна връзка** и с автономията. Участниците в изследването, които имат високи показатели за този стил, показват силни съмнения, че могат да повлияят върху нещата, свързани със собствен им живот, недоверие в това, че могат да се справят с трудности дори когато полагат усилия, показват силни колебания по отношение на постигането на успех, благодарение на личните качества. Те приемат изборите като ограничени от другите, което затруднява самоопределението им. Това задейства защитния песимизъм, предварителния отказ от действие в очакване на неуспех. Вероятно защитният песимизъм е свързан с „отвращението от загубата – едно от многобройните проявления на надмощието на негативността“ (Канеман, Д., 2012: 393). Отвращението от загубата е мощна консервативна сила, която поддържа статуквото и противодейства на положителната промяна. В рамките на цялата скала корелационната зависимост с автономията е отрицателна $r = -0,406$.

При нормативно-ориентирания стил **не се установи** значима корелационна връзка с автономията. Тези, които имат по-високи резултати за този стил, показват и по-голяма склонност да се приспособят към очакванията на другите, за да не бъдат отхвърлени. Изключителната сила на социалната известност, популярност и приемане при изграждане на идентичността в условията на съвременните мрежи на общуване е вън от съмнение. Изследвания показват, че социалната известност може да повлияе и промяната на идентичността (McFarland, D., H. Pals, 2005). Често при младите хора действа наречената от Д. Канеман **илюзия на фокусирането**, при която се придава прекалена тежест на определени обстоятелства върху благополучието ни, включва внимание към избрани моменти и пренебрежение към случващото се в други моменти (Канеман, Д., 2012: 534–535) и води до разбирането, че един фактор може да внесе промяна и да донесе желаното удовлетворение. По този начин харесването от другите се превръща в самоцел. И въпреки че ориентацията към популярност традиционно се свързва с дифузно-избягващия стил, очевидно е, че тя е много по-разпространена. Тези резултати показват потенциал за неефективни и неадаптивни действия в условията на социални промени, изискващи инициатива и самостоятелност при реализиране на намеренията.

Автономията и информативният стил са положително свързани $r = 0,380$. Високите показатели в този стил са свързани с увереност, че успех в живота може да се постигне благодарение на личните качества и усилия. Студентите показват убеденост, че могат да следват решенията си дори когато срещат не-

одобрение, демонстрират сигурност по отношение на самостоятелните влияния върху собствения живот. Така информативният стил се свързва устойчиво с характеристиките на самоопределението.

Заклучение

В съвременния свят на преструктуриране на социалното пространство, отслабване на символната мощ и дестабилизиране на традиционни влияния, преплитане на нови културни хоризонти и практики формирането на идентичността е свързано с несрещани досега предизвикателства. Промените в социалния контекст повлияват идентичността като **гъвкав конструкт**, развиващ се чрез осмисляне и преоценка в динамично променящите се условия.

Обърнатите пространства на интеграцията, в която родители и деца взаимно се изграждат, растящата несигурност в обществото превръщат **личния избор и самоопределението** в императив. От проведеното изследване става ясно, че в нормативните отношения започват да очертават промени, свързани с отваряне към търсенето, опита, сравнението, самоопределянето. Идентичността се изгражда повече под влияние на комуникативните мрежи, в които личността се включва, под влияние на по-широката културна среда, отколкото под влияние на социално-структурната позиция. В хода на настоящото изследване се установи, че образованието на родителите, брачният им статус, местоживеенето не са свързани значимо със стиловете на идентичност. Разбира се, резултатите се отнасят само за участниците в изследването, но въз основа на установените зависимости могат да бъдат направени и по-широки обобщения. Различните характеристики на социалните статуси бяха потънали в инерцията на приемането им като даденост заедно с допускането, че те автоматично повлияват разбиранията и поведението на потомците. Очевидно **родителските практики**, характерът на отношенията с децата им имат по-голямо значение върху оформянето на отделните стилове на идентичност, отколкото някои характеристики на социалния статус. В тази връзка подкрепата на родителите в търсене на по-успешно взаимодействие с децата им е основна педагогическа задача. Във връзка с установените зависимости между отделните стилове на идентичност с автономията и с ангажираността е от особено значение формирането на капацитета на юношите и младите хора за справяне в условията на променяща се среда и несигурност, развитие на потенциала за адаптация към променящите се роли и различни социални контексти. Организирането на дейности за учащите, включващи **предизвикателства** към способностите, уменията, самостоятелността, преживяването на успеха от действията, е необходимо за справяне с пасивността, с избягването на трудностите и на решенията, изискващи усилия. Изпробването на себе си в ситуации, провокиращи **оригиналност**, експериментирането с различни възможности за **избор**, които да носят удовлетворение от постигнатото, води до изграждане

и стабилизиране на визията за себе си и осмисляне на житейските решения. В тази посока масовото образование и училищната система с все още преобладаващите унифициращи практики продължават да са в дълг към младежите. Установената в хода на изследването по-голяма неувереност и склонност към избягване на проблемите и решенията от страна на мъжете изисква педагогическо обмисляне на дейности, включването в които би повишило капацитета на момчетата за вземане на решения и изправяне срещу проблемите.

В смайващото преплитане на значения в процеса на сътворяване и развитие на личността, в преобръщането на йерархизираните отношения, създаването на условия за преживяване на собствената отличителност и сила за справяне са основни предпоставки за намиране на себе си и на удовлетворяващо място в света.

Литература

- Бакрачева, М. (2009) Идентичността в три стъпки. София: Парадигма.
- Бъргър, П. (1999) Покана за социология. София: Лик.
- Върбанова, С. (2008) Различни и (не)равни в образованието. София: Фараго.
- Върбанова, С. (2014) Юношите и стратегиите за контрол от страна на родителите им. – ГСУ, книга Педагогика, том 107.
- Гълъбов, А. (2006) Компрометираната социализация. – В: Светове в социологията. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Грановетер, М. (1999) Икономическо действие и социална структура: проблемът за вградеността. – В: Икономика и социология. София: Лик.
- Дичев, И. (2009) Виртуални граждани? На купон с М3 плейър. – В: Дичев, И., Спасов, О. (съст.). Новите млади и новите медии. София: Институт Отворено общество.
- Ериксън, Е. (1993) Идентичността: младежта и кризата. – *Педагогика*, 7–8, 3–62.
- Канеман, Д. (2012) Мисленето. София: Изток-Запад.
- Латур, Б. (2007) Реасамблиране на социалното. Увод в социологията на дееца-мрежа. София: Изток-Запад.
- Попова, М. (2005) Виртуалният човек. София: Изток-Запад.
- Рашева-Мерджанова, Я. (2014) Спонтанните масови формирования като социокултурен механизъм на младежката интеграция. – ГСУ, Факултет по педагогика, книга Педагогика, том 107.
- Рашева-Мерджанова, Я. (2014) Младите хора в търсене на психосоциална и емоционална идентичност в глобална среда – педагогически условия за подкрепа. – ГСУ, Факултет по педагогика, книга Педагогика, том 107.
- Стефанов, И. (2006) Комуникационните мрежи и обективизирането на културата. – В: Светове в социологията. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Уейгърт, А. (1990) Въвеждането на идентичността в социологическата психология. – В: Идеи в социалната психология. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.

- Bersonsky, M. (2011a) Social-Cognitive Perspective on Identity Construction. In: Handbook of Identity. Swartz, S., K. Luyckx, Vignoles, V. (Eds.) London: Springer Science + Business Media, LLC.
- Bersonsky, M. et al. (2011b) The how and what of Identity Formation: Associations between identity styles and value orientations – *Personality and Individual Differences* 50, 295–299.
- Callero, P. (2003) The Sociology of the Self. – *Annual Review of Sociology*, 29, 115–133.
- Cebulla, A. & W. Tomaszewski (2013) The demise of certainty: shifts in aspirations and achievement at the turn of the century. – *International Journal of Adolescence and Youth* DOI:10.1080/02673843.2013.767743
- De Mol, J. et al. (2013) Intergenerational Transmission in a Bidirectional Context – *Psychologica Belgica*, 53/3, 7–23.
- Drori, G. (2014) Unpacking the Glocalization of Organization: From Term, to Theory, to Analysis. – *European Journal of Cultural and Political Sociology*, 1:1, 85–99. DOI:10.1080/23254823.2014.904205
- Erstad, O. (2012) The Learning Lives of Digital Youth – Beyond the Formal and Informal. – *Oxford Review of Education*, 38:1, 25–43.
- Hurrelmann, K. & G. Quenzel (2015) Lost in transition: status insecurity and inconsistency as hallmarks of modern adolescence. – *International Journal of Adolescence and Youth*, 20:3, 261–270.
- Hammack, Ph. (2014) Theoretical Foundation of Identity. In: The Oxford Handbook of Identity Development. McLean, K., M. Syed (Eds.) Oxford: Oxford University Press.
- Krahn, J. & N. Galambos (2014) Work values and beliefs of 'Generation X' and 'Generation Y'. – *Journal of Youth Studies*, 17:1, 92–112.
- Kroger, J. & J. Marsia. (2011) The Identity Statuses: Origins, Meaning, and Interpretations. In: Handbook of Identity. Swartz, S., K. Luyckx, Vignoles, V. (Eds.) London: Springer Science + Business Media, LLC.
- McFarland, D., H. Pals. (2005) Motives and Contexts of Identity Change: A Case for Network Effects. – *Social Psychology Quarterly*, Vol. 68, No. 4, 289–315.
- McLean, K., M. Syed. (2015) The field of Identity Development. Needs and Identity: An Introduction. In: The Oxford Handbook of Identity Development McLean, K., M. Syed (Eds.) Oxford: Oxford University Press.
- Selwyn, N. & K. Facer (2014) The sociology of education and digital technology: past, present and future. – *Oxford Review of Education*, 40:4, 482–496.
- Soenens, B. et al. (2011) Are all Identity commitments created equally? The Importance of Motives for Commitment for Late Adolescents' Personal Adjustment. – *International Journal of Behavioural Development* 35(4) 358–369.
- Swartz, S., K. Luyckx, Vignoles, V. (Eds.) (2011) Introduction: Towards an Integrative View of Identity. – In: Handbook of Identity, London: Springer Science + Business Media, LLC.

Постъпила януари 2016 г.

Рецензенти:
проф. д-р Яна Рашева-Мерджанова
проф. д-р Емилия Василева